

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.112.2'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.3.1/33>

Водяна Л. В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В ЛАТИНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті здійснено зіставно-типологічний лексико-семантичний аналіз юридичних термінів кримінально-процесуального права в латинській, українській та німецькій мовах. Обґрунтовано актуальність дослідження в умовах глобалізаційних процесів, які вимагають гармонізації національних правових систем із міжнародними стандартами. Підкреслено важливість вивчення юридичних терміносистем порівнювальних мов для забезпечення точності перекладу правових текстів та ефективності міжнародної юридичної комунікації. Увагу зосереджено на дефініційному та семантичному зіставленні термінів *culpa* – вина – *Schuld*, *poena* – покарання – *Strafe* та *reus suspectus* – підозрюваний – *Verdächtiger*.

Проаналізовано гіперо-гіпонімічні, синонімічні та антонімічні відношення юридичних термінів у трьох мовах. Встановлено спільні семантичні риси та національно-правові відмінності у їх вживанні, зумовлені соціокультурними факторами, ментальними особливостями та розвитком правових систем.

Показано, що латинські терміни становлять основу для формування сучасної юридичної термінології, однак українська й німецька мови адаптували їх відповідно до власних правових традицій і суспільних потреб. Акцентовано на особливостях відображення понять вини, покарання та підозри у відповідних мовах.

Результати аналізу свідчать про те, що юридичні терміни, хоча й зберігають спільні концептуальні ознаки, набувають у різних мовах специфічних значеннєвих відтінків, що має значення для ефективної правової практики та юридичного перекладу. Обґрунтовано важливість подальшого розвитку перекладних лексикографічних ресурсів для адекватної репрезентації терміносистем кримінально-процесуального права.

Дослідження має практичне значення для удосконалення методик юридичного перекладу, підготовки фахівців-правників, розвитку юридичної лінгвістики, а також сприяє підвищенню ефективності міжкультурної правової комунікації в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Окремо підкреслюється перспективність подальших міжмовних лінгвоправових досліджень у сфері кримінального права.

Ключові слова: лексико-семантичний аналіз, юридична термінологія, кримінально-процесуальне право, терміносистема, порівняльна лінгвістика, міжнародна правова комунікація.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси спонукають сучасні країни узгоджувати національне законодавство з міжнародними правовими стандартами. У таких умовах особливої важливості набуває знання юридичних терміносистем і правильне розуміння змісту правових понять у різних мовах. Це сприяє запобіганню помилок при перекладах юридичних текстів та забезпечує точне тлумачення правових норм, що, у свою чергу, покращує юридичну комунікацію.

Проведення порівняльного аналізу юридичних термінів на рівні лексичної семантики та деривації дозволяє виявляти культурно-соціальні та юридичні особливості. Глибоке опанування юридичних терміносистем різних культур сприяє міжнаціональній комунікації та полегшує взаєморозуміння між лінгвістикою і правознавством.

Історично склалося, що юридична термінологія сучасних західноєвропейських мов, зокрема німецька, завдячує своєму існуванню саме латин-

ській мові, котра втратила своє комунікативне призначення; а українська мова, у свою чергу, наповнила свої лексичні фонди перекладними формами. Саме тому латинська мова є скарбницею правничої лінгвістики для сучасних народів, а дослідження їх глибинних та специфічних значень здійснено ще не в повному обсязі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині XX століття питання взаємозв'язку мови і права набуло актуальності у наукових розвідках лінгвістів. Термін «юридична лінгвістика» вперше вживається у праці А. Подлеха «Юридична лінгвістика» [10, с. 105].

Подальші наукові розробки, присвячені дослідженню проблематики юридичної лінгвістики, розкритті у працях Ю. Прадіда та Н. Артикуці. Науковці вивчають лінгвістичні аспекти права, зокрема аналіз правових текстів, взаємозв'язок мови і права, мовленнєві стратегії в правозастосуванні, мовну політику, а також питання мовного регулювання у сфері права.

Проблема зіставного аналізу юридичної термінології була предметом уваги таких дослідників як О. Тур, О. Крижанівської, Є. Карпінської, В. Даниленка та Л. Скворцової. Попри значну кількість наукових розвідок у галузі правничої термінології, зіставний лексико-семантичний аналіз юридичних термінів в латинській, українській та німецькій мовах ще недостатньо здійснений.

Постановка завдання. Метою статті є зіставно-типологічне вивчення особливостей юридичної термінології в галузі кримінально-процесуального права на рівні лексичної семантики і деривації в латинській, українській та німецькій мовах. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути методику лексико-семантичного аналізу юридичних термінів; 2) порівняти правничі терміни у трьох мов; 3) простежити й з'ясувати семантичне навантаження в термінах.

Виклад основного матеріалу. Зіставний лексико-семантичний аналіз юридичних термінів кримінально-процесуального права в латинській, українській та німецькій мовах є інструментом для вивчення терміносистем. Цей аналіз дозволяє не лише виявити структурно-семантичні відповідники між термінами, а й поглибити розуміння правових традицій та національних особливостей кожної з мов. Такий підхід є надзвичайно важливим для розробки фахової термінології, забезпечення точного юридичного перекладу та ефективної правової комунікації.

Методика лексико-семантичного аналізу юридичних термінів виявляється в дослідженні зна-

чення слів і їхньої взаємодії та в конкретних контекстах. Крім того, ця методика дозволяє порівнювати терміни в різних мовах, що дає можливість краще зрозуміти вплив культурних і соціальних чинників на значення термінів.

Основні етапи цієї методики передбачають:

1) подання дефініцій латинських, українських та німецьких юридичних термінів, засвідчених словниками та кримінально-процесуальним кодексами;

2) визначення обсягу гіперо-гіпонімічних відношень термінів кримінально-процесуального права в латинській, українській та німецькій мовах (у разі наявності таких відношень);

3) визначення синонімічних та антонімічних відношень термінів кримінально-процесуального права в латинській, українській та німецькій мовах;

4) виконання контекстуального аналізу термінів кримінально-процесуального права в латинській, українській та німецькій мовах;

5) виявлення ізоморфних і аломорфних ознак у зіставляваних парах юридичних термінів у порівнювальних мовах.

Латинський термін *culpa* [1, с. 101], український термін *вина* [3, с. 79] та його німецький еквівалент *Schuld* [11, §17].

Згідно з дефініціями, зазначеними в словниководовіднику латинської мови, лат. *culpa, ae (f)* – 1) вина; 2) провина; 3) необережність; 4) помилка, недолік [1, с. 101]. Таким чином, *culpa* вказує на наявність вини особи у шкоді чи правопорушенні, хоча й без злого умислу, і традиційно поділяється на ступені (напр., *culpa lata* – груба недбалість, *culpa levis* – звичайна необережність, *culpa poena par esto* – нехай покарання відповідає злочину тощо) [1, с. 101]. У кодексах та словниках прочитуємо трактування: укр. *вина* – *психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої ККУ, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності* [4, с. 13]; *Негативний вчинок або злочин; причетність до них або до чогось неприємного, що сталося* [6 I, с. 438], а нім. *Schuld – persönliche Verantwortlichkeit für ein begangenes Unrecht, dass die Strafbarkeit begründet* // Особиста відповідальність за вчинене правопорушення, що є підставою для кримінальної відповідальності [11, §17].

В латинській, українській та німецькій мовах лексема *вина* перебуває в синонімічних відношеннях зі словами: *vitium* (вада, порушення, недосконалість), *negligentia* (недбалість), *imprudencia* (необачність, коли особа не дотримується належ-

ної обережності), *incautio* (необачність, ознака відсутності правоти в діях), *geatus* (відповідальність, провина). У свою чергу в українській мові відзначаємо наступні варіанти: *провина*, *проступок*, *злочин*, *griх*, *progrіх*; в німецькій мові *Schuld: Verantwortung* (відповідальність), *Verschulden* (провина), *Fehlverhalten* (неналежна поведінка / протиправна поведінка), *Zurechnung* (приписування), *Pflichtverletzung* (порушення обов'язку).

Під час дослідження було виявлено, що лексеми *culpa*, *вина*, *Schuld* перебувають в антонімічних відношеннях зі словами: в латинській мові *culpa innoxentia* (невинність), *absolutio* – виправдання, звільнення від вини; в українській мові – *невинність*, а в німецькій мові *Schuld: Unschuld* (невинність), *Freispruch* (виправдувальний вирок), *Entlastung* (звільнення від обвинувачення).

У юридичному контексті *вина* може стосуватися конкретних дій особи, які призводять до покарання, наприклад: у значенні негативного вчинку, чогось неприємного: *Culpa eius manifesta est* // Його вина очевидна; *3 вини обвинуваченого сталася трагедія*; *Schuld* вживається в значенні відповідальності за скоєне, наприклад: *Die Schuld für das Vergehen liegt beim Täter* // Вина за правопорушення лежить на правопорушнику.

У плані дефініцій *culpa* – *вина* – *Schuld* збігаються в тому, що всі терміни пов'язані з концепцією відповідальності за дії, які призвели до негативних наслідків, і використовуються для оцінки морального або юридичного стану особи, а відмінності полягають у тому, що:

– термін *вина* має специфічне юридичне значення, тоді як *culpa* та *Schuld* є більш загальними і використовуються як у юридичному, так і в моральному контекстах;

– термін *вина* зосереджується на аспектах, які пов'язані з учиненням конкретних дій, а лат. *culpa* характеризує вину, що виникла ненавмисно; нім. *Schuld* більше вказує на відповідальність за скоєння чогось неправильного і має соціальний контекст.

Аналіз поняття вини є необхідною передумовою для розуміння засад *покарання*, оскільки саме вина особи визначає характер і міру юридичної відповідальності, що втілюється у формі покарання.

У латинській мові *poena*, *ae (f)* [1, с. 318], український термін *покарання* [4, с. 27] та його німецький еквівалент *Strafe* [11, §38–41].

Згідно з дефініціями, зазначених у юридичних джерелах латини, термін *poena* послідовно вживається для позначення покарання за провину. Ще

в давньоримському праві *poena* означала офіційну кару, встановлену законом. Наприклад, в одному з положень Закону XII таблиць зазначено: *Si iniuriam faxit alteri viginti quinque aeris poenae sunt* [12] // Якщо хтось заподіяв шкоду іншому, нехай покарання (штраф) становить 25 асів. Отже, у найдавнішому римському законодавстві *poena* чітко виступає як штрафна санкція, вид покарання за правопорушення.

У словниках та кодексах української та німецької мов прочитуємо: укр. *покарання* – примус, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною в скоєнні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [4, с. 27]; засіб впливу на того, хто вчинив який-небудь злочин, має якусь провину і т. ін. [6 VIII, с. 16], а нім. *Strafe* – правова санкція, передбачена кримінальним законом [8], *Strafe ist eine staatlich verhängte Sanktion, die zur Ahndung eines schuldhaften rechtswidrigen Verhaltens dient und darauf abzielt, sowohl Vergeltung zu üben als auch künftiges Fehlverhalten zu verhindern* [11] // Покарання – це санкція, накладена державою, яка слугує осудом винної протиправної поведінки та має на меті як здійснення відплати, так і запобігання майбутнім правопорушенням.

У порівнювальних мовах лексема *покарання* є гіперонімом, а гіпонімами виступають такі слова: в латинській мові – *multa* (штраф), *carcer* (в'язниця), *exilium* (вигнання), *supplicium* (страта), *interdictio* (позбавлення прав); в українській мові *арешт*, *ув'язнення*, *штраф*, *смертна кара*; у німецькій мові *Strafe* має гіпоніми: *Freiheitsstrafe* (покарання у вигляді позбавлення волі), *Geldstrafe* (грошове покарання / штраф), *Nebenstrafe* (додаткове покарання).

У латинській мові лексема *poene* перебуває в синонімічних відношеннях зі словами: *supplicium* (страта / смертна кара або жорстоке покарання), *vindicta* (покарання, акт покарання або символічне правосуддя); в українській мові лексема *покарання*: *покара*, *кара*, а в німецькій мові *Strafe*: *Bestrafung* (покарання, кара), *Sanktion* (санкція), *Maßnahme* (правовий захід, міра впливу).

У латинській мові лексема *poene* перебуває в антонімічних відношеннях зі словами *venia* (прощення вини); в українській мові: *помилування*, а в німецькій мові *Strafe*: *Begnadigung* (помилування), *Amnestie* (амністія).

У юридичному контексті термін *покарання* може стосуватися накладення санкцій за який-небудь злочин, наприклад: *Poena in carcerem dat-*

nato imposita est // Покарання у вигляді ув'язнення було призначене засудженому; *Vin* розумів, що деякі його дії й учинки не могли зостатися без покарання [6 VIII, с. 16]; *Колись судили його за підпал колгоспної стайні, відбув він строк покарання і перед війною пустили його додому* [6 VIII, с. 16]; *Die Strafe für den Betrug betrug zwei Jahre Freiheitsentzug* // Покарання за шахрайство становило два роки позбавлення волі.

У плані дефініцій *poena* – покарання – *Strafe* збігаються в тому, що всі терміни стосуються негативних наслідків для особи, яка скоїла правопорушення. Вони вказують на заходи, що застосовуються внаслідок порушення норм (правових чи етичних) і можуть бути використані для опису ситуацій, де особа несе відповідальність за свої дії та їхній вплив на правопорядок, а відмінності полягають у тому, що *poena* в латинському правовому полі означає санкцію, покарання в українському праві визначається як примус, що застосовується від імені держави за вироком суду і включає в себе конкретні обмеження прав і свобод засудженого, а *Strafe* вживається в загальному сенсі для запобігання правопорушень.

Латинський термін *reus suspectus* [7], український та німецький еквіваленти відповідно *підозрюваний* [6 VI, с. 477] та *Verdächtiger* [11, §55].

У класичній латині немає прямого відповідника сучасного терміну *підозрюваний* як іменника в юридичному значенні, бо римське право не оперувало саме таким статусом, як у сучасному кримінальному процесі. Але були вживані конструкції, які передають це поняття: *reus suspectus* [7] (підозрюваний обвинувачений); укр. *підозрюваний* – особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 КПКУ, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою в скоєнні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПКУ для вручення повідомлень [5, с. 38]; *Людина, яку підозрюють у чомусь* [6 VI, с. 477], а нім. *Verdächtiger* – людина, поведінка чи обставини якої викликають підозру, навіть поза юридичним контекстом: *Sein nervöses Verhalten machte ihn für die anderen zum Verdächtigen* [duden] // Його нервова поведінка зробила його підозрілим для інших.

В латинській мові лексема *reus suspectus* перебуває в синонімічних відношеннях зі словосполученням *reus incertus* [1]; українській мові лексема *підозрюваний* перебуває в синонімічних відно-

шеннях зі словами: *підозрілий, сумнівний, непевний* [2, с. 116], а в німецькій мові *Verdächtiger: Beschuldigter* (обвинувачуваний), *Tatverdächtiger* (підозрюваний у скоєнні конкретного злочину), *Verdachtsperson* (незаслугує довіри) [9].

У юридичному контексті термін здебільшого стосується людини, яку в чомусь підозрюють, наприклад: *Щось дошкульне засмоктало Юру коло серця. Його, здається, підозрювали у зраді* [6 VI, с. 476]; *Проводять [дезінфекцію] в тваринницьких приміщеннях, де утримуються підозрювані на зараження тварини* [6 VI, с. 477]; *Verdächtiger* – особа, щодо якої існує підозра [11, §55]; особа, яку підозрюють у скоєнні злочину або скоєнні чогось неправомірного, а також мати уявлення про те, що хтось у чомусь винен, не маючи певних доказів; *Männliche Person, die verdächtigt wird, eine Straftat oder ein ähnliches Vergehen begangen zu haben* [9] // Особа чоловічої статі, яка підозрюється у вчиненні злочину або подібного правопорушення.

Попри те, що в класичній латинській юридичній термінології не існувало окремого визначення поняття *suspectus*, аналіз порівнювальних лексем показує, що дефініції *reus suspectus* – *підозрюваний* – *Verdächtiger* збігаються в тому, що терміни позначають особу, стосовно якої існує певна недовіра або підозра у вчиненні правопорушення; уживаються в юридичному чи кримінальному контексті, де особа може бути розглянута як потенційний правопорушник, а відмінності полягають у тому, що український юридичний термін *підозрюваний* має чітко визначений юридичний статус, який передбачає, що особі офіційно повідомлено про підозру згідно з КПКУ; процес та умови визначення підозрюваного регулюються законодавством; передбачає певну основу для підозри, що може бути оформлено у формі документації; німецький юридичний термін *Verdächtiger* є більш загальним, що не завжди має юридичне підґрунтя; може використовуватися в повсякденному спілкуванні для опису ситуації, коли людина підозрюється без формального процесу; може стосуватися особи, яка підозрюється, без необхідності проходження формальних процедур; базується на інтуїції або суб'єктивних думках без наявності доказів.

Таким чином, хоча терміни пов'язані з ідеєю підозри: *підозрюваний* має більш формалізований юридичний контекст, тоді як *Verdächtiger* використовується у більш широкому сенсі, а *suspectus*, взагалі не існував як самостійний термін.

Висновки. Зіставний аналіз лексичних значень юридичних термінів кримінально-процесуального права в латинській, українській та німецькій

мовах є інструментом для вивчення відповідних терміносистем, що дозволяє з'ясувати семантичне навантаження термінів у різних соціокультурних контекстах. Тримовний аналіз показує, що хоча значна частина юридичної термінології має спільне римське коріння (латину), сучасні українські та німецькі терміносистеми відображають унікальні національно-правові традиції, що знаходять вираження у семантичних відтінках, правових дефініціях і функціональному вживанні.

З'ясовано, що *culpa* – вина – *Schuld*, *poena* – покарання – *Strafe* та *reus suspectus* – підозрюваний – *Verdächtiger* позначають відповідальність за правопорушення, санкціоноване державою покарання та статус особи, стосовно якої виникла обґрунтована підозра. Аломорфні ознаки полягають у розбіжностях змістового наповнення та правового статусу термінів: латинське *culpa* охоплює поняття вини без злого умислу та різні сту-

пені необережності, тоді як українське «вина» і німецьке *Schuld* охоплюють ширший спектр психічного ставлення особи до вчиненого діяння. Термін *poena* у латині включав як покарання, так і штрафні санкції, тоді як у сучасних українській та німецькій терміносистемах поняття покарання чітко пов'язане з державним примусом. Крім того, термін *reus suspectus* у латині не відповідає чітко процесуальним категоріям сучасного «підозрюваного» (підозрюваний, *Verdächtiger*), що відображає еволюцію правових інститутів у різних культурах.

Отже, юридична термінологія кримінально-процесуального права є елементом культури, а її подальший лексико-семантичний аналіз дозволяє уникнути помилок при перекладі юридичних документів, договорів, судових рішень і сприяє забезпеченню точності й однозначності правової комунікації.

Список літератури:

1. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с. URL: <https://surl.li/hvzxz> (дата звернення 23.04.2025)
2. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / ред. К. Т. Церкевич. 2-ге вид. Нью-Йорк : Науково-дослідче товариство української термінології, 1975. 213 с.
3. Джужі О., Савченко А., Чернея В. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 1064 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III : станом на 1 січня 2024 р. 338 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI : станом на 1 лютого 2022 р.
6. Словник української мови : у 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
7. Charlton T. Lewis & Charles Short, A Latin Dictionar <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus> (дата звернення 23.04.2025).
8. Duden Online. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Strafe> (дата звернення 23.04.2025).
9. Duden Online. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Verdachtiger> (дата звернення 24.04.2025).
10. Podlech A. Rechtslinguistik / In: Grimm D. (Hg.). Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. Band 2. München: Beck, 1976. S. 105–116.
11. Strafgesetzbuch (StGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення 24.04.2025)
12. The Latin Library. Duodecim Tabularum Leges. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/12tables.html> (дата звернення 22.04.2025).

Vodyana L. W. LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF LEGAL TERMS OF CRIMINAL PROCEDURE LAW IN LATIN, GERMAN AND UKRAINIAN

The article provides a comparative and typological lexical and semantic analysis of legal terms of criminal procedure law in Latin, Ukrainian and German. The author substantiates the relevance of the study in the context of globalisation processes which require harmonisation of national legal systems with international standards. The importance of studying the legal terminology of comparative languages to ensure the accuracy of translation of legal texts and the effectiveness of international legal communication is emphasised. Attention is focused on the definitional and semantic comparison of the terms culpa – guilt – Schuld, poena – punishment – Strafe and reus suspectus – suspect – Verdächtiger.

The hyper-hyponymic, synonymous and antonymic relations of legal terms in the three languages are analysed. The article identifies common semantic features and national legal differences in their use, which are

caused by socio-cultural factors, mental peculiarities and development of legal systems. It is shown that Latin terms form the basis for the formation of modern legal terminology, but Ukrainian and German languages have adapted them in accordance with their own legal traditions and social needs. The author emphasises the peculiarities of reflecting the concepts of guilt, punishment and suspicion in the respective languages.

The results of the analysis indicate that legal terms, although retaining common conceptual features, acquire specific semantic shades in different languages, which is important for effective legal practice and legal translation. The author substantiates the importance of further development of translation lexicographic resources for adequate representation of the terminology of criminal procedure law.

The study is of practical importance for improving the methods of legal translation, training of legal professionals, development of legal linguistics, and also contributes to the efficiency of intercultural legal communication in the context of modern globalisation processes. The author emphasises the prospects for further interlingual linguistic and legal research in the field of criminal law.

Key words: *lexical and semantic analysis, legal terminology, criminal procedure law, terminology system, comparative linguistics, international legal communication.*